

Ks. Arkadiusz SZCZEPANIK

WARSZAWSKA RELIGIOZNAWCZA SZKOŁA APOLOGETYCZNA

Treść: 1. Apologia i apologetyka; 2. Apologetyka tradycyjna i jej polemiczny charakter; 3. Współczesna mentalność i kryzys apologetyki; 4. Współczesna teologia fundamentalna; 5. Jan Paweł II jako apologeta i apologetyk; 6. W. Kwiatkowski – twórca warszawskiej szkoły apologetycznej; 7. Definicja Warszawskiej Szkoły Apologetycznej; 8. Metodologiczno-epistemologiczne założenia systemu apologetyki religioznawczej; 9. Apologie chrześcijaństwa i początki apologetyki; 10. System apologetyki religioznawczej w świetle współczesnej teologii fundamentalnej; 11. Przyczyny kryzysu apologetyki totalnej; 12. Podsumowanie.

Słowa kluczowe: apologetyka, teologia fundamentalna, apologetyka totalna, Warszawska Szkoła Apologetyczna, Kwiatkowski Wincenty.

Keywords: Apologetics, Fundamental theology, Total apologetics, Warsaw School of Apologetics, Kwiatkowski Wincenty.

1. Apologia i apologetyka

Zjawisko obrony własnych przekonań i uzasadnianie prawdziwości wypowiedzianych twierdzeń zwykle towarzyszy refleksyjnemu życiu osoby ludzkiej¹. Trudno sobie wyobrazić życie *homo sapiens* bez tegoż rysu obronnego. Absolutny relatywizm i niemoc w znalezieniu kryteriów prawdy, uczyniłyby nie tylko naukę, ale i całą egzystencję ludzką pozbawioną sensu. Podobnie ma się rzecz w wymiarze religijnym życia człowieka. Badania prowadzone w ramach historii religii i psychologii religii, jak również inne dziedziny religioznawcze wskazują na istnienie swego rodzaju prawdziwości, która polega na tym, że każdy wyznawca badanej religii chce, aby to, w co wierzy, było prawdziwe. Wierzenia czy też sama wiara dają pewność moralną (przekonanie) wierzącemu, iż jego religia i jej doktryna są prawdziwe. Ta świadomość rodzi w wierzącym pragnienie obrony swoich przekonań. Taka obrona nazywana jest apologią (gr. ἀπολογία)². Od tego słowa pochodzi nazwa apologeta, którym oznacza

---

¹ Cz. S. Bartnik przypisuje rozumowi, który jest poznawczą władzą duchową następujące cechy: działanie na zasadzie rozumienia, wyjaśniania przez przyczyny, uzasadnianie, dociekanie sprawdzalnych racji, sądzenie, weryfikowanie, tworzenie norm dla woli i działań praktycznych. Cechy te korelują z postawą człowieka, którego rozum szuka i broni prawdy. Rys apologetyczny jest wspólnym doświadczeniem ludzi używających rozumu. Por. *Personalizm*, Lublin : KUL 2000, 233n.

² R. POPOWSKI, *Słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1999, 39. Grecki rzeczownik ἀπολογία pochodzi od czasownika ἀπολογέομαι, który oznacza przemawiać w swojej obronie, bronić się, wygłaszać obronę, bronić osoby, bronić się wobec kogoś, bronić się przed kimś, bronić się przeciwko wszystkiemu, bronić swej sprawy i bronić siebie.

się osobę broniącą wiary. Natomiast systematyczne i krytyczne (naukowe, weryfikujące) ujęcie tej obrony nazwano apologetyką, a tego, który ją uprawia apologetykiem³. Celem takiej dziedziny naukowej jest zbadanie, czy rzeczywiście roszczenia wyznawców danej religii są uzasadnione i można wskazać na obiektywne racje rozumowe, które by to potwierdzały. Wyniki tak przeprowadzanych badań dają argumenty za tym, czy przyjąć albo nie twierdzenie, że dana religia jest godna wiary i posiada racje rozumowe potwierdzające jej prawdziwość.

2. Apologetyka tradycyjna i jej polemiczny charakter

Apologetyka tradycyjna w ramach teologii katolickiej badała rzeczywistość objawienia Bożego i na jej podstawie wykazywała, że istnieją racjonalne argumenty za wiarygodnością orędzia Chrystusowego, którego depozytariuszem jest Kościół katolicki. Argumenty te najczęściej były odpowiedzią na zarzuty stawiane wierze katolickiej. W zależności od formułowanych oskarżeń, które kierowano w stronę Chrystusa i Jego Kościoła, taką też konstruowano linię obrony. Z czasem kiedy do sporów międzywyznaniowych doszły negatywne emocje, argumentacja za wiarygodnością Kościoła katolickiego prócz rysu apologetycznego przybierała odcień polemiki, a nawet dość ostrej walki. Taką argumentację charakteryzowało konfrontacyjne nastawienie, które często wyrażało się w zbytym koncentrowaniu się na zadaniu, aby wykazać błąd i go potępić, a na drugim planie i jakby przy okazji w sposób pozytywny wyjaśniano prawdę wiary. Apologetyka w tej formie nie tylko broniła wiary, ale także przyjmowała w sporach wyznaniowych styl agresywny i krytykancki. Kościół katolicki atakowany z różnych stron, przyjął pozycję obronną, a broniąc się, również atakował, co powodowało zamknięcie na dawanie świadectwa żywej wiary. Zadania apologetyczne utożsamione zostały nie tylko z zadaniami apologetycznymi, ale również z polemicznymi i konfrontacyjnymi, które wyrażały się w odrzucaniu, odpieraniu i osłabianiu stanowiska innych wyznań, a także w utwierdzaniu własnej pozycji, bazując na błędach swoich adwersarzy.

3. Współczesna mentalność i kryzys apologetyki

Obecnie pod wpływem sekularyzmu ani wiara w Boga, ani tym bardziej chrześcijaństwo nie są rzeczywistościami tak oczywistymi, aby mogły stanowić punkt wyjścia w dalszej argumentacji. Współczesny świat często radykalnie poddaje krytyce istnienie

---

³ Apologetyka totalna jest nauką o apologii (wzgl. apologiach) religii, pomyślaną jako zwieńczenie nauk religioznawczych, a zatem usytuowaną między filozofią religii a teologią. W. Kwiatkowski w związku z tym spotykał się z niezrozumieniem i często musiał wyjaśniać wbrew potocznym przyzwyczajeniom językowym, że w obszarze badań naukowych ściśle rozróżnia się pojęcia: apologia (apologeta, apologetyczny) i apologetyka (apologetyk, apologetyczny). Z. FALCZYŃSKI, "Profil naukowo-dydaktyczny ks. prof. Wincentego Kwiatkowskiego", w: *Ksiądz rektor Wincenty Kwiatkowski uczony i człowiek*, red. Z. FALCZYŃSKI, Warszawa 2002, 34. Cz. S. Bartnik również zwraca na to uwagę, iż W. Kwiatkowski wprowadził „rozróżnienie między apologią, a apologetyką: apologia jest żywą samoobroną misji Chrystusowej (lub eklezjalnej), a więc jakimś samouzasadnieniem się świadomości religijnej, natomiast apologetyka jest systematycznym i krytycznym, a więc naukowym, ujęciem tej apologii”. Cz. S. BARTNIK, "Apologetyka ekumeniczna?", RTK 20(1973) nr 2, 35.

Boga i Kościoła. W przeszłości tezy teologiczne były formułowane w dwóch etapach, a mianowicie: ukazanie błędnej heretyckiej tezy, a następnie podjęcie frontalnego ataku w jej kierunku, aby ją potępić. Przemiany mentalne jednak skłoniły do rezygnacji z takiej postawy w Kościele katolickim. Najlepszym tego przykładem jest Sobór Watykański II, który całkowicie odszedł od starej formy tworzenia orzeczeń dogmatycznych, zakończonych formułą *anathema sit*. Był to pierwszy sobór, który nikogo nie potępił. Pod wpływem tego soboru pojawiły się głosy nie tylko kwestionujące polemiczny charakter apologetyki, ale w ogóle sens jej istnienia. Jednak z czasem okazało się, że aby umożliwić rzeczowy i spokojny pozytywny wykład nauki o Chrystusie i Jego Kościele, wcześniej potrzeba, aby dla tej nauki zostało przygotowane miejsce, poprzez usunięcie i wyjaśnienie wszelkich zarzutów kierowanych wobec całej rzeczywistości chrystologiczno-eklezjologicznej. Obecnie dostrzec można powrót do zainteresowania naszą dziedziną. Coraz częściej teolodzy zwracają uwagę na istnienie potrzeby zadań obronnych w ramach apologetyki względnie teologii fundamentalnej. Zadania te realizowane są w innej formie niż to miało miejsce w przeszłości. Dzisiaj w duchu dialogu i wzajemnego szacunku wspólnie podejmuje się wysiłek odkrywania prawdy⁴.

4. Współczesna teologia fundamentalna

Współczesna teologia fundamentalna, jako następczyni dawnej apologetyki, podobnie jak ona jest dyscypliną, która w sposób racjonalny bada i uzasadnia wiarygodność objawienia chrześcijańskiego, a przez to buduje podstawy dla teologii, a od strony podmiotowej pomaga ludziom wierzącym uniknąć fanatyzmu, aby ich wiara nie została pozbawiona racjonalnych podstaw. Wspólna płaszczyzna racjonalna pozwala zbudować most dla dialogu ekumenicznego, z religiami pozachrześcijańskimi, jak również z kulturą. Przez to realizuje apel skierowany przez św. Piotra wyrażony w słowach: „Pana zaś Chrystusa miejcie w sercach za Świętego i bądźcie zawsze gotowi do obrony (πρὸς ἀπολογία) wobec każdego, kto domaga się od nas uzasadnienia (λόγος) tej nadziei, która jest w was” (1P 3, 15)⁵.

5. Jan Paweł II jako apologeta i apologetyk

Jednym z ojców *Vaticanum II* był Karol Wojtyła późniejszy następca św. Piotra papież Jan Paweł II. W jego posługiwaniu bardzo dobrze widać kontynuację tego piotrowego wezwania. Dawał on świadectwo swojej wiary w Chrystusa i Kościół. Jego nauczanie i życie charakteryzowało się szczególną harmonią i swoistą koheren-

---

⁴ H. FRIES, "Od apologetyki do teologii fundamentalnej", *Concilium* nr 6-10/1968, 31n; zob. S. BARTYNOWSKI, *Apologetyka podręczna*, Warszawa 1948. Zob. M. RUSECKI, "Fundamentalna teologia", w: *Leksykon Teologii Fundamentalnej*, red. M. RUSECKI, K. KAUCHA, I.S. LEDWOŃ, J. MASTEJ, Lublin–Kraków 2002, 416; TENŻE, "Przyczyny kryzysu apologetyki", *RTK* 20(1973) z. 2, 41-63; H. FRIES, "Od apologetyki do teologii fundamentalnej", *Concilium* nr 2/1969, 31-39; R. LATOURELLE, "Rozkład czy odnowa teologii fundamentalnej", *tamże*, 23-30; S. NAGY, "Apologetyka czy teologia fundamentalna", *RTK* 19(1972) z. 2, 111-130.

⁵ H. SEWERYNIAK, *Świadectwo i sens. Teologia fundamentalna*, Płock 2001, 13.

cją. Jako papież był dla świata znakiem wiarygodności Kościoła katolickiego, co szczególnie ujawniło się w reakcji tegoż świata na wieść o jego śmierci. W duchu jednania i dialogu (z ludźmi różnych denominacji, religii, kultur i narodów) dawał świadectwo swojej wiary w Jezusa Chrystusa jako Pana i Zbawiciela. To świadectwo najskuteczniej pełniło zadania obronne i uwiarygodniało objawienie Boże, którego depozytariuszem jest Kościół katolicki. W atmosferze szacunku i zrozumienia w sposób pozytywny i wolny od poniżania kogokolwiek, ukazywał prawdę o tym, Kim jest Chrystus i jaki On objawia sens ludzkiej egzystencji. Również na płaszczyźnie naukowej wykazywał jedność i harmonię, które powinny być między wiarą a rozumem. W swojej encyklice *Fides et ratio* zauważył, że apologetyka względnie „teologia fundamentalna powinna wykazać wewnętrzną zgodność między wiarą a jej fundamentalną potrzebą wyrażania się za pośrednictwem rozumu zdolnego dać swoje przyzwolenie w sposób całkowicie wolny” (FR 67). Również w teologii fundamentalnej widział obrończynię samoświadomości Kościoła. W liście skierowanym do uczestników II Międzynarodowego Kongresu Teologii Fundamentalnej, który odbył się w dniach 18-21 września 2001 roku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, nazwał teologię fundamentalną „strażniczką tożsamości chrześcijaństwa”. Dziedzina ta – zdaniem Jana Pawła II – „z jednej strony określa podstawy wiary, wykazując w oparciu o rozumowe argumenty wiarygodność objawienia Bożego, które realizuje się w Jezusie Chrystusie. Czyni przez to starania, aby wiara chrześcijańska była przeżywana w sposób rozumny, godny osoby ludzkiej. Z drugiej strony wychodzi naprzeciw oczekiwaniom człowieka, który w zależności od okoliczności miejsca i czasu stawia wciąż nowe pytania, wątpi czy nawet wysuwa zastrzeżenia wobec prawd wiary. Szukając na nie adekwatnej odpowiedzi, teologia fundamentalna stara się przeprowadzić skuteczną apologię prawd objawionych”⁶.

Apologetyka tradycyjna i teologia fundamentalna w szczególny sposób przyjmują zadania obronne wobec problematyki wiarygodności Objawienia chrześcijańskiego.

6. W. Kwiatkowski – twórca warszawskiej szkoły apologetycznej

W. Kwiatkowski budując nowy system apologetyki religioznawczej, chciał być wolny od zarzutu konfesyjności i tendencyjności wyników badań, dlatego całkowicie zrezygnował z zadania budowania jakichkolwiek apologii. Celem nowej dziedziny apologetycznej było systematyczne i krytyczne zbadania pod kątem aksjologicznym już istniejących apologii tak chrześcijańskich, jak również pozachrześcijańskich.

Apologetyk z Warszawy pomimo tego, iż żył i tworzył jeszcze przed *Vaticanium II*, w jego twórczości można dostrzec pewną intuicję, która kierowała go w stronę pozytywnego wykładu nauki katolickiej, wolnej od wszelkiego nastawiania polemicznego i konfesyjnego. Uważał, że apologetyk, którą zbudował w oparciu o nauki religioznawcze, najlepiej spełni swoje zadania również te obronne, jeśli zostanie uwolniona od rysu nie tylko konfrontacyjnego, ale również wyznaniowego i apologetycznego, które w przeszłości były mocno ze sobą powiązane. Odrzucał zadania praktyczne i duszpa-

---

⁶ *Leksykon Teologii Fundamentalnej*, dz. cyt., 11.

sterskie, z którymi wiązał elementy nienaukowe, takie jak brak obiektywności i tendencyjność uzasadnień. Apologetyka jako nauka o apologiach miała mieć wybitnie teoretyczny charakter.

W. Kwiatkowski był człowiekiem swojej epoki – pozytywizmu, naturalizmu, racjonalizmu i materializmu. Urodził się 1 stycznia 1892 r. w Skopiszkach na Litwie. Szkołę powszechną rozpoczął w miejscowości Ostróg na Wołyniu, a ukończył w Wilnie. W 1909 r. złożył egzamin dojrzałości w gimnazjum klasycznym w Wilnie i wstąpił do Seminarium Duchownego w Petersburgu. Po dwóch latach został wysłany do Rzymu, gdzie w 1914 r. uzyskał na *Gregorianie* doktorat z filozofii. W 1917 r. otrzymał święcenia kapłańskie. W rok potem obronił również na *Gregorianie* pracę doktorską z teologii o formule wiary papieża św. Hormizdasa z VI w., odnoszącej się do nieomylności biskupa rzymskiego. Odbił też dwuletnie studia w zakresie prawa kanonicznego, zakończone tytułem *prolyta in iure canonico*. Jednocześnie przygotowywał rozprawę habilitacyjną pt. *De scientia beata in anima Christi* (z przedmową datowaną w Rzymie 13 XI 1920). Podał w niej krytykę poglądy niektórych teologów katolickich, podważające - jego zdaniem - dekret Św. Oficjum w tej kwestii z 5 VI 1918 r. [AAS 10 (1918) 282]. Po powrocie do kraju w 1920 r. objął wakującą katedrę apologetyki na Wydziale Teologii Katolickiej UW jako zastępca profesora. W dwa lata później, na podstawie wspomnianej rozprawy wydrukowanej we Lwowie, został docentem. Po opublikowaniu szeregu artykułów o tematyce apologetycznej awansował w 1930 r. na profesora nadzwyczajnego. W roku akademickim 1933/34 był dziekanem Wydziału Teologicznego. W latach 1937 i 1938 wydał w serii *Warszawskie Studia Teologiczne* dwie części pierwszego tomu nowej wersji apologetyki pod nazwą *Apologetyka totalna*, w których przedstawił jej przedmiot i metody. Wydrukował również kilka artykułów i w oparciu o ten dorobek otrzymał nominację na profesora zwyczajnego, którą zdążył odebrać osobiście 1 VIII 1939 r. Po wznowieniu Wydziału Teologii Katolickiej UW w 1945 r. objął ponownie katedrę apologetyki, pełniąc przy tym przez trzy lata funkcję dziekana. Od 1949 r. był redaktorem naczelnym kwartalnika *Colloctanea Theologica*. Gdy w 1954 r. powstała Akademia Teologii Katolickiej, pozostał redaktorem tegoż kwartalnika, aż do roku 1964. Przez dwa lata był dziekanem Wydziału Teologicznego, i następnie przez trzy kadencje rektorem tejże uczelni. W latach 1954-1962 wydał ponownie dwa razy przedwojenny tom swej *Apologetyki* i dwukrotnie drugi jej nowy tom pt. *Religijna świadomość Jezusa z Nazaretu*. Praca nad tą książką zajęła autorowi przeszło 25 lat i słusznie może być ona nazwana dziełem jego życia. Sam udoskonalał swój system w dalszych publikacjach, pomimo znacznej utraty wzroku i przejścia na emeryturę w 1966 r. Między innymi w 1967 r. ustosunkował się do uchwał *Soboru Watykańskiego II*, a w 1971 r. do odradzającej na Zachodzie Europy się nowej apologetyki zwanej już za F. D. E. Schleiermacher'em teologią fundamentalną. Streścił swoją teorię jeszcze w ostatnim artykule dla Encyklopedii Katolickiej, który się ukazał dopiero w rok po jego śmierci. Zmarł 20 II 1972 r. w Wiśniewie koło Warszawy⁷.

---

⁷ T. GOGOLEWSKI, "Życie i dzieło ks. prof. Wincentego Kwiatkowskiego", w: *Książki rektor Wincenty Kwiatkowski uczony i człowiek*, Warszawa 2002, 17.

W tym kontekście tak burzliwie zmieniających się struktur społecznych i wpływ nowych prądów filozoficznych, jak też historyczne przemiany wywołane wojnami o zakresie światowym, jak również dwa antychrześcijańskie totalitaryzmy (nazizm i komunizm), a szczególnie tzw. naukowy pogląd materialistyczny musiały niewątpliwie wpływać na poszukiwanie wspólnej płaszczyzny dla spotkania świata nauki i wiary. W. Kwiatkowski widział możliwość dialogu z kulturą ateistyczną na płaszczyźnie humanistycznej aksjologii. W tym kontekście chciał ukazać wartość propozycji religijnych dla rozwoju osoby ludzkiej.

Budowa systemu nowej dziedziny religioznawczej nazwanej przez niego apologetyką naukową (porównawczą i totalną) miała swoje podstawy metodologiczno-epistemologiczne w naukach humanistycznych, a więc poza teologią. Dzięki tej separacji zamierzał osiągnąć neutralność badawczą, a przez to obiektywność wyników badań, które miałyby większą moc w dowodzeniu za wiarygodnością chrześcijaństwa. Jednak ten drugi aspekt omawiany apologetyk pozostawiał, jako zadanie dla teologii. Nie chciał budować nowych apologii wiary katolickiej, a jedynie już istniejące w sposób krytyczny i systematyczny pod kątem aksjologicznym zweryfikować.

W. Kwiatkowski zwrócił uwagę na bardzo szybki rozwój nauk religioznawczych na tle nauk teologicznych. Chciał, aby teologia była oparta na mocnych rozumowych podstawach, zbudowanych poza jej granicami. Miał temu posłużyć nagromadzony przez nauki religioznawcze ogromny materiał empiryczny opisujący zjawisko religii⁸. Materiał ten – zdaniem apologetyka z Warszawy – w zasadzie był tylko opisany i usystematyzowany, natomiast zabrakło dostatecznej jego oceny pod kątem weryfikacji tej rzeczywistości duchowej, którą w różny sposób poszczególne religie relacjonują. Prawdziwość tych relacji, czy inaczej mówiąc apologii zamierzał sprawdzić w ramach tzw. apologetyki religioznawczej. Taka apologetyka byłaby ukoronowaniem badań wszystkich nauk humanistycznych o religii. Pod tym względem bardzo interesująco przedstawiają się propozycje Apologetycznej Szkoły z Warszawy.

7. Definicja Warszawskiej Szkoły Apologetycznej

Pojęcie Warszawskiej Szkoły Apologetycznej W. Kwiatkowski rozumiał jako „zespół (zbiór, system, układ) zdań krytycznie sprawdzonych, który daje próbę rozwiązania jednego z naczelných zagadnień apologetyki i zdobywa dla siebie na pewien dłuższy czas licznych zwolenników oraz szerzycieli, dopóki inny system zdań nie zastąpi tej próby”⁹.

Do grona bliskich współpracowników W. Kwiatkowskiego, a przez to do zwolenników jego myśli apologetycznej można zaliczyć następujące osoby: Ryszard Pacior-

---

⁸ „Każda religia przytacza szereg motywów i powołuje się na fakty lub zjawiska w obronie swoich wierzeń, ponieważ chce uchodzić za prawdziwą i być nie tylko równorzędną, lecz wyjść ponad wszystkie i stać się normatywną”. W. KWIATKOWSKI, *Apologetyka totalna*, t. 1: *Przedmiot i metody apologetyki nowoczesnej*, Warszawa³ 1961-1962, 36.

⁹ W. KWIATKOWSKI, "Początki i rozwój Warszawskiej szkoły apologetycznej", STV 3(1965), 5.

kowski¹⁰, Władysław Hładowski¹¹, Jerzy Nosowski¹², Józef Myśków¹³, Tadeusz Gogolewski¹⁴, Wojciech Tabaczyński¹⁵, Edmund Wilemski¹⁶ i inni. Warto podkreślić, że środowisko warszawskie było otwarte, czego wyrazem był fakt zapraszania do współpracy ekspertów z innych ośrodków. Na przykład ośrodek lubelski na zjazdach apologetycznych w Warszawie reprezentowali S. Nagy i Cz. S. Bartnik¹⁷.

8. Metodologiczno-epistemologiczne założenia systemu apologetyki religioznawczej

Apologetyka uprawiana przez Szkołę Warszawską była nową i oryginalną propozycją weryfikacji motywów wiarygodności roszczeń wysuwanych przez różne religie, a szczególnie przez chrystianizm. W. Kwiatkowski i jego uczniowie podzielili apologetykę uprawianą w ośrodku warszawskim na dwie części, a mianowicie na **apologetykę porównawczą**, która prowadziła badania sprawdzające wartość krytyczną apologii religii pozachrześcijańskich (*demonstratio religiosa*) i na **apologetykę totalną**, która zawężyła zakres swoich badań tylko do apologii chrześcijańskich, ze szczególnym uwzględnieniem najstarszej z nich, czyli samoobrony Jezusa z Nazaretu (*demonstratio christiana et catholica*)¹⁸.

¹⁰ Por. *Leksykon Teologii Fundamentalnej*, dz. cyt., 889.

¹¹ Por. *tamże*, 521n.

¹² Por. *tamże*, 842n; W. TABACZYŃSKI, "Ks. Hab. Dr hab. Ryszard Paciorek", STV(1986) nr 1, 5-18.

¹³ Por. *tamże*, 824n.

¹⁴ Por. *tamże*, 441.

¹⁵ Por. *tamże*, 1218.

¹⁶ Por. *tamże*.

¹⁷ Z. FAŁCZYŃSKI, "Wincentego Kwiatkowskiego teoria naukowej apologetyki – próba bilansu i szkic perspektywy", w: *Książka rektor Wincenty Kwiatkowski uczony i człowiek*, dz. cyt., 83.

¹⁸ W. Kwiatkowski zwrócił uwagę na fakt, że każda religia, a zwłaszcza chrześcijańska zawiera w sobie rys obronny, który wprost i bezpośrednio nie odnosi się do samej jej doktryny (dogmatów), lecz do przychylniej i specyficznej względem niej postawy jaźniowej wierzącego. Samo zjawisko religii jest przez niego postrzegane na dwóch płaszczyznach: subiektywnej i obiektywnej. Definiuje ją w pierwszym znaczeniu, jako *princeps analogatum* i oznacza przeżycie religijne, czyli postawę jaźniową względem Boga (*religio subiectiva*), a w drugim dalszym i pochodnym znaczeniu wyraża jej treść, czyli doktrynę (*religio obiectiva*). Twórca apologetyki totalnej podkreślał, że każda religia, a zwłaszcza chrześcijańska, jako doktryna napotykająca na opór ze strony rozumu i woli człowieka, mieści w sobie również różnorodne motywy (*credibilitatis, appetibilitatis*), by ten opór pokonać. Rys apologetyczny przeżycia religijnego składa się z elementu roszczeniowego i motywacyjnego. W tym przeżyciu zauważyć można specyficzną postawę jaźniową, która charakteryzuje się przeświadczeniem o prawdziwości, wartości i normatywności przeżycia religijnego. Pojawia się też element roszczenia, który jest jednocześnie podparty motywami i uzasadnieniem prowadzącym do wiarygodności tych roszczeń. Ów rys obronny nie odnosi się wprost i bezpośrednio do samej doktryny, kultu i organizacji danej religii, lecz do przychylniej postawy jaźniowej człowieka religijnego. Apologetyka totalna jest bliska personalizmowi, kiedy uwypukla walor doświadczenia wiary przez całą osobę ludzką. Religia tu jest najpierw doświadczeniem religijnym, a na dalszym planie zespół prawd podanych do wierzenia (doktryna), czy też kult lub instytucja. W. KWIATKOWSKI, *Apologetyka totalna*, t. 1, dz. cyt., 36n.

Apologetyka totalna za swój cel przyjęła, dokładne wyświetlenie i zbadanie pod kątem aksjologicznym autoapologii Jezusa z Nazaretu¹⁹. Badania te miały ukazać na podstawie materiału biblijnego historyczne rysy niezwyklej osobowości Jezusa zwanego Chrystusem. Połączenie badań o charakterze historycznym z metodami typu psychologicznego pozwoliło opisać i zinterpretować całą Jego religijną świadomość, tak w wymiarze indywidualnym, jak też społecznym. Indywidualna świadomość religijna Jezusa z Nazaretu została podzielona na: roszczenia funkcyjne (król, prorok, kapłan, mesjasz) i genetyczne (Syn Boży). Inny podział dotyczył funkcji motywacyjnej, a więc sposobu uzasadniania, który został podzielony na argumentację o charakterze personalistycznym (intelekt i moralność) i dynamicznym (spełnienie się prorocstw i cuda, a w szczególności zmartwychwstanie). Natomiast społeczna świadomość Jezusa z Nazaretu wyrażona została w idei władzy (panowania) Boga (idei teokratycznej). Bóg jawi się tu jako Król ze swoją społecznością Królestwa Bożego. Jezus natomiast ma świadomość bycia Królem społeczności nie z tego świata (por. J 18,37). Otrzymuje On od Najwyższego władzę (por. Mt 28,18), którą przekazuje Piotrowi (por. Mt 16,19). W tym aspekcie ujawnia się idea teokratyczna, która implikuje ideę chrystokratyczną, a z kolei ta implikuje ideę petrokratyczną. W ten oto sposób w apologetyce totalnej został scalony w jedną implikatywną całość przedmiot materialny²⁰.

W osobie Jezusa Chrystusa, jako najwyższej i normatywnej wartości religijnej *Sanctum* scalono dwie tezy: chrystologiczną i eklezjologiczną. Chrystocentryczna wizja apologetyki totalnej pozwoliła badać rzeczywistość Kościoła w łączności ze swoim fundatorem, a i sam Jezus z Nazaretu stawał się zrozumiały tylko w kontekście społeczności (Kościoł – Lud Boży), którą wokół siebie zgromadził.

9. Apologie chrześcijaństwa i początki apologetyki

Rys apologetyczny, koncentrujący się na osobie Jezusa Chrystusa, widać wyraźnie w pismach apostołów i ewangelistów²¹. Zmieniające się formy apologii na przestrzeni dziejów chrześcijaństwa, były zdeterminowane kontekstem społeczno-kulturowym, w którym przyszło żyć wyznawcom Chrystusa. Widać to dobrze na przykładzie twórczości apologetów wczesnochrześcijańskich (głównie II-III wiek), występujących w obronie chrześcijaństwa przeciw atakom ze strony Żydów i pogan (Kwadratus, Arystydes, Justyn, Tacjan, Atenagoras, Teofil, Tertulian, Minucjusz Feliks, Klemens Aleksandryj-

¹⁹ Termin techniczny „Jezus z Nazaretu” stosowany przez apologetykę totalną, podkreśla wymiar historyczny w odróżnieniu do Chrystusa wiary pierwszych chrześcijan (wiary popaschalnej).

²⁰ W. KWIATKOWSKI, "Początki i rozwój Warszawskiej szkoły apologetycznej", *art. cyt.*, 13. Zob. K. KAUCHA, "Autoapologia Jezusa", w: *Leksykon teologii fundamentalnej, dz. cyt.*, 132; K. H. NEUFELDT, *Fundamentaltheologie*, t. 1. *Jesus – Grund christlichen Glaubens*, Stuttgart-Berlin-Köln 1992, 15-17; W. KWIATKOWSKI, "Formalna budowa własnej apologii Jezusa z Nazaretu", *STV* 8(1970) f. 1, 79-139; W. HŁADOWSKI, *Zarys apologetyki*, Warszawa 1980, 141-160; J. MYŚKÓW, *Zagadnienia apologetyczne*, Warszawa 1986, 105-141.

²¹ Zob. H. SEWERYNIAK, *Świadectwo i sens*, *dz. cyt.*, 221-383; M. RUSECKI, *Wiarygodność chrześcijaństwa*, Lublin 1994, 200-217; Ł. KAMYKOWSKI, *Dlaczego Chrystus? Dlaczego Kościół?* Kraków 1992, 118-133; J. GALOT, *Wybrane zagadnienia z teologii współczesnej*, Kraków 1994, 21-77; J. KULISZ, *Wprowadzenie do teologii fundamentalnej*, Kraków 1995, 103-150.

ski, Orygenes)²². Myśl apologetyczna związana przede wszystkim z poszczególnymi prawdami wiary, była kontynuowana i rozwijana w okresie wielkiej patrystyki (Bazyli Wielki, Grzegorz z Nazjanzu, Leon Wielki, Grzegorz Wielki, Augustyn)²³.

Z czasem pojawiały się propozycje usystematyzowania i stworzenia nauki badającej i uzasadniającej nadprzyrodzone roszczenia religii chrześcijańskiej. Trudno określić kiedy powstała apologetyka²⁴. Dominikanin Girolamo Savonarola (W. Kwiatkowski, E. Kopeć) już pod koniec XV wieku, spośród innych dyscyplin teologicznych wyodrębnił apologetykę i określił ją pod względem przedmiotowym i metodycznym. Miała ona odgrywać w sposób racjonalny dwie podstawowe tezy: chrystologiczną i eklezjologiczną²⁵. Natomiast znany trzyczęściowy model apologetyki w traktatach: *demonstratio religiosa*, *demonstratio christiana* i *demonstratio catholica*, ma swoje źródło w pracach Pierra Charrona i Luc'a Josepha Hooke (M. Rusecki, H. Seweryniak)²⁶. Z kolei zwolennicy Johanna Sebastiana von Dreyra podkreślają, że to on jako pierwszy ustalił teoretyczne założenia apologetyki, wyznaczając jej przedmiot materialny i formalny oraz metodę, którą określił jako filozoficzno-historyczną²⁷. Poglądy tego autora pozostały w cieniu doktryny Soboru Watykańskiego I. Ukształtowała ona metodologiczny status apologetyki tradycyjnej, jako dyscypliny teologicznej uzasadniającej podstawy wiary metodą racjonalną²⁸. Na takim gruncie wyrosła apologetyka racjonalistyczna Ambroise'a Gardeila. Określił on wzajemne relacje między apologetyką a teologią, filozofią i naukami ścisłymi oraz, co niezwykle istotne, związał z apologetyką pojęcie wiarygodności. Racjonalna wiarygodność dogmatu chrześcijańskiego stała się w jego koncepcji przedmiotem formalnym apologetyki intelektualistycznej, a ona sama doktryną o wiarygodności²⁹. Krytyka jego koncepcji wzbudziła

²² Zob. M. SZRAM, "Apologeci wczesnochrześcijańscy", w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, dz. cyt., 71-78. Tam znajduje się bogata literatura dotycząca tego zagadnienia.

²³ Ojcowie argumentowali na podstawie prorocत्व, cudów Jezusa, Jego zmartwychwstania, Jego boskiej świadomości, a także świętości Kościoła i jego nadzwyczajnego rozwoju nadprzyrodzony charakter objawienia chrześcijańskiego (nadprzyrodzoną genezę). Ważnym argumentem stało się w tym czasie męczeństwo wyznawców Chrystusa (argument martyrologiczny). Mimo edyktu mediolańskiego (313 rok), idee o charakterze apologetycznym rozwijały się nadal w średniowiecznej teologii, po trosze dzięki polemice z judaizmem oraz islamem, i zmierzały do intelektualnego uwiarygodnienia treści wiary poprzez odwołania do filozofii starożytnej (Anzelm, Wilhelm z Owernii, Wilhelm z Auxerre, Aleksander z Hales, Albert Wielki). Na szczególne wyróżnienie zasługuje twórczość św. Tomasza z Akwinu, która przez całe wieki wywierała olbrzymi wpływ na apologetykę. Jego *Summa contra gentiles* jest uważana przez wielu autorów za szczytowe osiągnięcie apologii chrześcijańskiej. Por. H. SEWERYNIAK, *Świadectwo i sens*, dz. cyt., 15; M. RUSECKI, *Wiarygodność chrześcijaństwa*, dz. cyt., 7.

²⁴ I. S. LEDWOŃ, "Apologetyka", w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, dz. cyt., 78.

²⁵ M. RUSECKI, *Wiarygodność chrześcijaństwa*, dz. cyt., 7.

²⁶ Zob. H. SEWERYNIAK, *Świadectwo i sens*, dz. cyt., 16-17; *Teologia fundamentalna*, t. 1. *Człowiek – Filozofia – Bóg*, red. T. DZIDEK, Ł. KAMYKOWSKI, A. KUBIŚ, Kraków 1997, 7-8.

²⁷ Zob. T. GOGOLEWSKI, "Jezus Chrystus i Jego Kościół według J. S. Dreyra", STV 9(1971) nr 1, 359-366.

²⁸ M. RUSECKI, "Możliwość pluralizmu w teologii fundamentalnej", RTK 25 (1978) z. 2, 33.

²⁹ Zob. W. KWIATKOWSKI, *Apologetyka totalna*, t. 1, dz. cyt., 124-130; M. RUSECKI, *Wiarygodność chrześcijaństwa*, dz. cyt., 9-11; TENZE, "Możliwość pluralizmu w teologii fundamentalnej", art. cyt., 33-35; I. S. LEDWOŃ, *Objawienie chrześcijańskie i jego wiarygodność według René Latourelle'a*, Lublin 1996, 15; S. GRZECHOWIAK, "Ambroży Gardeil i jego próba określenia przedmiotu apologetyki", SG 7(1982/83),

kontreakcję, którą stała się apologetyka immanentna (woluntarystyczna) Maurice'a Blondela. Ambroise-Marie de Poulpiqueta stworzył apologetykę, która dążyłaby do scalenia tych dwóch jednostronnych ujęć. Dalszy rozwój apologetyki poszedł w stronę poszukiwania rozwiązań o charakterze integralnym. Jednym z takich rozwiązań była tzw. „apologetyka znaku”. Jej twórcą był Eugène Masure, który zwrócił uwagę na cud pojęty w kategorii znaku jako na *medium demonstrationis* w omawianej dyscyplinie³⁰.

10. System apologetyki religioznawczej w świetle współczesnej teologii fundamentalnej

Na tle poszukiwań tożsamości apologetyki, jako odrębnej, samodzielnej, autonomicznej i integralnie pojętej dziedziny naukowej, szczególne miejsce na polskim gruncie zajmuje W. Kwiatkowski. Stworzył on apologetykę o charakterze religioznawczym i jakby uzupełniającym o aspekt aksjologiczny deskryptywne badania humanistycznych nauk o religii³¹. Wykorzystanie na ówczesne czasy najnowszych osiągnięć historii, etnologii, psychologii i fenomenologii religii oraz nauk biblijnych, było ważną i raczej oryginalną w polskiej rzeczywistości naukowej próbą zbadania wartości krytycznej uzasadnień wiarygodności chrześcijaństwa.

Współczesne przeobrażenia, do których można zaliczyć rezygnację z pozytywistycznego modelu uprawiania nauki, również odejście od neoscholastycznego stylu w teologii, a do tego przemiany w mentalności współczesnego człowieka i zmiany posoborowe, spowodowały odejście od uprawiania apologetyki, którą często niesłusznie widziano, jako przeszkodę w dialogu ze światem. Obecnie ukształtował się model klasycznej teologii fundamentalnej, która jest nauką o charakterze teologicznym³². Model ten wyrósł z długoletniej apologetyki tradycyjnej, którą uprawiano na terenie teologii katolickiej. Obecnie ten typ teologii fundamentalnej posiada najwięcej zwolenników, do których między innymi należą: H. Fries, C. Geffré, J. B. Metz, H. J. Walgrave, R. Latourelle, A. Dulles, H. Bouillard, A. Laccotelli, A. Grabner-Heider, B. Forte, B. Rondin, A. Gaboardi, H. Waldenfels, K. Skalický, G. Thils, H. J. Pottmeyer, M. Seckler, S. Pié-Ninot, A. Kolping, A. Lang, E. Kopec, S. Nagy, M. Rusec-

---

177-201; TENZE, *Apologetyka intelektualistyczna w ujęciu Ambrożego Grdeila*, Lublin (mpsBKUL); TENZE, *Problematyka wiarygodności we współczesnej apologetyce*, Lublin 1967 (mpsBKUL); TENZE, "Trzy formy apologetyki w koncepcji Ambrożego Grdeila", SG 10(1995) 75-94; "Wiarygodność objawienia w ujęciu Ambrożego Grdeila jako przedmiot formalny apologetyki", SG 8(1984/85), 169-192.

³⁰ M. RUSECKI, "Fundamentalna teologia", w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, dz. cyt., 415n.

³¹ Zob. E. MASURE, *La Grand'route apologétique*, Paris 1939³; W. KWIATKOWSKI, *Apologetyka totalna*. t. 1-2. Warszawa 1961³-62². Zob. także M. RUSECKI, *Wiarygodność chrześcijaństwa*, dz. cyt., 12-18; I. S. LEDWOŃ, "Apologetyka", w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, dz. cyt., 82-83.

³² Celem tej teologicznej dziedziny jest argumentacja za wiarygodnością objawienia chrześcijańskiego. Dlatego też teologia fundamentalna bada i uzasadnia wyjątkowy (nadprzyrodzony) charakter chrześcijaństwa (jako religii objawionej i zbawczej), a przez to buduje również podstawy metodologiczne dla całej teologii, aby nie była zawieszona w próżni. Zob. *Teologia fundamentalna*. T. 1. *Człowiek – Filozofia – Bóg*, dz. cyt., 9-12; H. SEWERYNIAK, *Świadectwo i sens*, dz. cyt., 22-23. Sama nazwa „teologia fundamentalna” występuje w literaturze przedmiotu od połowy XIX stulecia. Zob. H. WALDENFELS, *O Bogu, Jezusie Chrystusie i Kościele – dzisiaj. Teologia fundamentalna w kontekście czasów obecnych*, Katowice 1993, 78-79.

ki, S. Nagy, B. Welte, A. Liège, H. Stirnimann, N. Dunas, A. Gaboardi, H. Lais, J. P. Torrell, A. Dulles, T. Horvath, F. Hoffmann, I. S. Ledwoń, H. Seweryniak, T. Węclawski, Ł. Kamykowski, J. Kulisz, T. Pikus, J. Cuda, T. Dola i inni. Oczywiście ci autorzy w ramach tegoż modelu klasycznej teologii fundamentalnej różnią się od siebie sposobem interpretacji przedmiotu i podmiotu wiary. Również w różnych kategoriach ujmują przedmiot swoich badań. Dzięki temu jest wielość propozycji uzupełnienia i przebudowy systemu naszej dziedziny³³.

Wobec takiego pluralizmu koncepcji teologiczno-fundamentalnych wydaje się uzasadnionym uprawianie apologetyki totalnej w ramach określonych metod i zakresu epistemologicznego. Jednak dziedzina ta została zastąpiona bądź teodyceą, filozofią religii, psychologią religii, czy też teologią religii. Obecnie badania naukowe zmierzają do opisów rzeczywistości, a rzadziej do jej oceny.

11. Przyczyny kryzysu apologetyki totalnej

Literatura związana z apologetyką totalną prawie w całości istnieje w języku polskim. Z tego powodu prawdopodobnie dzieło W. Kwiatkowskiego poza granicami Polski było w zasadzie nieznaną, a przez to nie znalazło tam swoich zwolenników. Obecnie również w naszej ojczyźnie apologetyka totalna bardzo mocno straciła na swojej popularności. Pomimo to jednak wydaje się, że pewne postulaty głoszone przez W. Kwiatkowskiego mogą być ciekawe i oryginalne, dlatego też warto spojrzeć na nie w świetle teologii fundamentalnej. Nowe założenia i rozwiązania proponowane w systemie apologetyki o charakterze religioznawczym, przedstawiają ciekawą perspektywę ukazywania w sposób oryginalny wiarygodności chrześcijaństwa.

W. Kwiatkowski całą swoją działalność naukową poświęcił w tym celu, aby system stworzonej przez siebie apologetyki, odznaczał się naukowością i zarazem otwartością w stosunku do tzw. „umysłowości współczesnej”, a także aby przełamywał wszelkie formy separatyzmu na rzecz szerokiej wymiany myśli między różnymi naukami. Apologetyka totalna miała stanowić swego rodzaju pomost, który byłby pomocny w tej wymianie³⁴.

Pierwsza publikacja przedstawiająca założenia systemowe nowej dziedziny, miała miejsce w roku 1937. Reakcje na nią na ogół były pozytywne i wyrażały raczej szczerze uznanie. Profesor z Wilna A. Pawłowski wyraził to w słowach: „Z radością przeto należy powitać publikację ks. dra Wincentego Kwiatkowskiego, profesora Uniwersytetu J. P. w Warszawie, który przystąpił do opracowania własnego systemu, nazwanego przezeń *apologetyką totalną*”³⁵. „Rozległość horyzontu ideowego, wszechstronne opracowanie materiałów, wysoki poziom pod względem treści i formy zapewniają

³³ M. RUSECKI, "Współczesne teorie apologetyczne", CT 51 (1981) f. 4, 31nn.

³⁴ Z. FALCZYŃSKI, "Wincentego Kwiatkowskiego teoria naukowej apologetyki – próba bilansu i szkic perspektywy", w: *Ksiądz rektor Wincenty Kwiatkowski uczonej i człowiek, dz. cyt.*, 74. Por. W. KWIATKOWSKI, *Apologetyka totalna*, t. 1 : *Przedmiot apologetyki totalnej*, Warszawa 1937; TENŻE, *Apologetyka totalna*, t. 1, Warszawa³ 1961-1962, 8.

³⁵ A. PAWŁOWSKI, "Apologetyką totalną", AK 23(1937), 517.

dziełu ks. prof. Kwiatkowskiego bardzo poważną pozycję naukową nie tylko w literaturze polskiej”³⁶.

W. Kwiatkowski obok wyrazów uznania³⁷ również spotykał się z niezrozumieniem i błędnymi ocenami swojego systemu. Utrudniało to zdobycie większego grona zwolenników „nowej” apologetyki. Dość obszerną recenzję z krytycznymi uwagami dotyczącymi nowego systemu opublikował jeszcze przed II wojną światową profesor ze Lwowa S. Szydelski³⁸.

Krytyczne uwagi kierowane w stronę jego systemu apologetycznego, zmuszały go do uściślenia swoich myśli i prostowania błędnych interpretacji. W zasadzie całe życie starał się bronić swojej nauki o apologiach. Nawet będąc już niewidomym i blisko przed swoją śmiercią, podyktował swój ostatni artykuł, w którym wyjaśniał osobliwości własnej koncepcji apologetyki totalnej, także na arenie międzynarodowej³⁹.

Prócz wspomnianych recenzji, pojawiły się artykuły i opracowania z uwagami krytycznymi takich autorów jak: Cz. S. Bartnik⁴⁰, M. Rusecki⁴¹, F. Sawicki⁴², I. Bieda⁴³, M. Stenzel⁴⁴, A. Gruzewski⁴⁵, W. Pietkun⁴⁶, H. E. Wyczawski⁴⁷, I. S. Ledwoń⁴⁸ i

³⁶ *Tamże*, 523.

³⁷ Por. "Refleksje byłych studentów wydziału teologicznego UW i ATK na temat naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej pracy jubilat", STV 8 (1970) nr 1, 67-73; por. F. SAWICKI, "Ks. prof. W. Kwiatkowski, Apologetyka Totalna t. I i II", CT 21(1949) nr 1-2, 129-135.

³⁸ S. SZYDELSKI, "Apologetyka Totalna ks. prof. Wincentego Kwiatkowskiego", CT 20 (1939) nr 2, 209-234; TENŻE, "Ks. Wincenty Kwiatkowski, prof. UW, Apologetyka totalna, t. 2 cz. I", RBL 8(1955) nr 5, 255-267.

³⁹ W. KWIATKOWSKI, "Das Verhältnis der Apologie zur Apologetik in der gegenwärtigen Religionswissenschaft", *Gregorianum* 53(1972) nr 1, 153-164. Z. FALCZYŃSKI, "Wincentego Kwiatkowskiego teoria naukowej apologetyki – próba bilansu i szkic perspektywy", w: *Ksiądz rektor Wincenty Kwiatkowski uczyony i człowiek, art. cyt.*, 75.

⁴⁰ "Polska myśl apologetyczna w latach 1945-1956", RTK 5(1958) nr 2, 113-127; "Naukowe Seminarium Apologetyczne 3-5 września 1959 r.", w: *Apologetyka personalistyczna*, Lublin 2000, 47-77.

⁴¹ "Ewolucja argumentacji w teologii fundamentalnej", RT 41(1994) z. 2, 37-47; "Ewolucja argumentacji w teologii fundamentalnej", RT 41(1994) z. 2, 37-47; "Metody typu podmiotowego w apologetyce współczesnej", RTK 22(1975) z. 2, 19-36; "Możliwość pluralizmu w teologii fundamentalnej", RTK 25(1978) z. 2, 32-34; "Pozateologiczne zadania apologetyki", CT 45 (1975) f. 4, 57-66; "Przyczyny kryzysu apologetyki", RTK 20(1973) z. 2, 41-63; "Struktura naukowa teologii fundamentalnej", STV 22(1984) nr 1, 35-69; "Uwagi o metodzie historycznej w apologetyce", RTK 23(1976) z. 2, 37-58; "Uwagi o metodzie w apologetyce", CT 46(1976) nr 1, 79-87; *Wiarygodność chrześcijaństwa*, Lublin 1994; "Współczesne teorie apologetyczne", CT 51 (1981) f. 4, 5-42; "Zadania apologetyki wobec teologii", CT 45(1975) f. 3, 5-17; "Zagadnienia sprawdzalności w apologetyce", STV 14(1976) nr 1, 218-226; "Ze współczesnej dyskusji nad przedmiotem apologetyki", STV 13(1975) f. 2, 35-58.

⁴² "Ks. prof. W. Kwiatkowski. *Apologetyka totalna*, t. 1, t. 2", CT 21(1949), 129-134.

⁴³ "W. Kwiatkowski, *Apologetyka totalna*", *Gregorianum* 38(1957), 148-149.

⁴⁴ "Ks. dr W. Kwiatkowski, *Apologetyka totalna*. t. 1: *Formalna systematyka najstarszej apologii chrześcijaństwa*. t. 2: *Religijna świadomość Jezusa*", *Biblische Zeitschrift* 2(1957) nr 1, 302-304.

⁴⁵ "Curriculum vitae", STV 8(1970) z. 1, 5-11.

⁴⁶ "Wykład ks. prof. dr W. Kwiatkowskiego w Seminarium Duchownym w Białymstoku", CT 25 (1954) nr 1-2, 328-332.

Z. Falczyński⁴⁹, a także istotny wkład w propagowanie i udoskonalanie systemu apologetyki totalnej, mieli uczniowie W. Kwiatkowskiego, a mianowicie R. Paciorkowski⁵⁰, W. Hładowski⁵¹, J. Myśków⁵², T. Gogolewski⁵³, W. Tabaczyński⁵⁴ i inni⁵⁵.

12. Podsumowanie

Teologia fundamentalna (podobnie jak apologetyka totalna) jest dziedziną pogranicza i żywo interesuje się osiągnięciami tzw. dziedzin sąsiedzkich. Ale w odróżnieniu do nich, tylko ona może dojść do wniosków teologicznych, ponieważ korzysta z poznania przez wiarę. Jednak wydaje się, że samo przygotowanie, a więc krytyczne zbadanie i systematyczne sklasyfikowanie materiału dostarczonego przez nauki religioznawcze, mogłoby być pomocne w badaniach teologiczno-fundamentalnych. Na podstawie materiału religioznawczego w szerszej perspektywie dziedzina pozateologiczna mogłaby pełnić funkcję sprawdzającą budowane przez teologię fundamentalną argumenty, a więc ich spójność i komunikatywność języka przekazu. Tak rozumiana apologetyka mogłaby w tym kontekście pełnić rolę weryfikującą proces badania i uzasadniania wyjątkowego charakteru chrześcijaństwa. Dokonywałoby się to oczywiście tylko w granicach dowodzenia tzw. apagogicznego.

---

⁴⁷ "Kwiatkowski Wincenty", w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 6, Warszawa 1983, 285-287.

⁴⁸ "Apologetyka", w: *Leksykon Teologii Fundamentalnej*, dz. cyt., 78-85.

⁴⁹ *Ksiądz Rektor Wincenty Kwiatkowski - uczonej i człowiek. W trzydziestą rocznicę śmierci*, pr. zb. Warszawa 2002.

⁵⁰ "Twórczy wkład ks. Profesora Wincentego Kwiatkowskiego w organizację naukową apologetyki nowoczesnej", STV 8(1970) nr 1, 29-39; "Wydział Teologiczny, 1. Kierunek apologetyki", w: *XX Lat Akademii Teologii Katolickiej, księga pamiątkowa 1954-1974*, red. R. WYCZAŃSKI, Warszawa 1976, 38-56.

⁵¹ "Struktura apologetyki", RTK 11 (1964) z. 2, 33-53; "Metoda syntetycznego oglądu w apologetyce", RTK 7 (1960) z. 1, 107-109; "Organizacja współczesnej teologii fundamentalnej", STV 19(1981) nr 1, 35-41; "Stan badań nad wiarygodnością objawienia", *Studia Teologiczne* (Białystok-Drohiczyń-Lomża) 1(1983), 5-15.

⁵² "Apologetyka a ekumenizm", CT 46 (1976) nr 2, 53-69; "Apologetyka a religioznawstwo", SW 3(1966), 185-219; "Apologetyka a teologia", SW 2(1965), 171-204; *Apologetyka stosowana w zarysie, Jezus z Nazaretu w swej świadomości religijnej*, Warszawa 1973.

⁵³ "Ks. Prof. Dr Wincenty Kwiatkowski", STV 11 (1973) nr 1, 3-13; "W obronie apologetyki", STV 14(1876) nr 2, 3-11.

⁵⁴ Por. W. TABACZYŃSKI, *Apologetyka*, Warszawa 1994.

⁵⁵ Trzeba zauważyć, iż powstawały prace magisterskie, których celem było uzupełnienie tej luki w literaturze przedmiotu, to jednak z uwagi na ich skrótowy charakter nie były w stanie wyczerpująco objąć materiał badawczy. Warto tu wymienić prace takich autorów jak: J. LASEK, *Teoria apologetyki totalnej w ujęciu Wincentego Kwiatkowskiego*, Lublin 1963 (mpsBKUL); S. POMYKAŁA, *Próba krytyki „teorii” apologetyki totalnej*, [pr. mgr. pod kier. ks. prof. dr hab. J. Myśkował], Warszawa 1979; R. SZMURŁO, *Ks. Wincenty Kwiatkowski twórca apologetyki totalnej*, [pr. mgr. podkier. ks. prof. dr hab. W. Hładowskiego], Drohiczyń 1993; K. PIERZCHAŁA, *Struktura apologii własnej Jezusa z Nazaretu w ujęciu ks. prof. Wincentego Kwiatkowskiego*, [pr. mgr. podkier. ks. prof. dr hab. W. Tabaczyńskiego], Warszawa 1993; TENŻE, *O boskości Jezusa – słów kilka*, Toruń 1997; Ł. OKO, *Eklezjologia w ujęciu ks. prof. dra hab. Wincentego Kwiatkowskiego* [pr. mgr. pod kier. ks. prof. dr hab. J. Krasieńskiego], Warszawa 2001.

WARSAW SCHOOL OF APOLOGETICS

Summary

The notion of Warsaw School of Apologetics was understood by W. Kwiatkowski as a set (collection, system, structure) of critically proved sentences that constitutes an attempt at solving one of the major apologetic issues and which gains – for some considerable time – a substantial number of followers and propagators, until being replaced by another system of sentences. Among the close associates of W. Kwiatkowski and hence the followers of his apologetic thought, we can find such scholars as: Ryszard Paciorkowski, Władysław Hładowski, Jerzy Nosowski, Józef Myśków, Tadeusz Gogolewski, Wojciech Tabaczyński, Edmund Wilemski and others.

The apologetics created by the Warsaw School was a new and original proposal of verifying the reliability of claims made by different religions and Christianity in particular. W. Kwiatkowski and his followers divided the apologetics created at the Warsaw Centre into two parts, namely the comparative apologetics, focused on the research verifying the critical value of apologies made by non-Christian religion (*demonstratio religiosa*) and the total apologetics, with the subject of research narrowed to Christian apologies only and a special focus on the oldest one that is the self-defence of Jesus of Nazareth (*demonstratio christiana et catholica*).

The aim of the total apologetics was to thoroughly explain the auto-apology of Jesus of Nazareth as well as to verify it from the axiological angle. The research was to present the historic characteristics of the unique personality of Jesus Christ on the basis of biblical material. The historical analysis combined with psychological methods made it possible to describe and interpret all his religious awareness, both on the individual and on the social level. The individual religious awareness of Jesus of Nazareth was divided into: functional claims (king, prophet, priest, messiah) and genetic claims (the Son of God). Another division concerned the motivational function that is the way of reasoning which was, in turn, divided into argumentation of personalist character (intellect and morality) and of dynamic character (the fulfilment of prophecies and, first of all, the resurrection). The social awareness of Jesus of Nazareth was expressed in the idea of power (authority) of God (the theocratic idea). God is perceived here as the King with his community of God's Kingdom. Jesus is aware of being the King over the community which is not of this world (cf. J 18:37). He receives the authority from the Most High (cf. Mt 28,18), which he passes over to Peter (cf. Mt 16,19). The theocratic idea implies here the christocratic idea, which in turn implies the petrocratic idea. The total apologetics thus manages to unite the subject matter into one implicative whole.

Two theses: the christological and ecclesiological one are united in the person of Jesus Christ, as the highest and normative religious value Sanctum. The christocentric vision of the total apologetics allowed the researchers to analyse the reality of the Church in the unity of its Founder. Moreover, Jesus of Nazareth himself was possible to understand only in the context of the community (the Church – the God's People) which he gathered around him.